

Piotr Dobosz

Jan Prószyński, "Dziedzictwo kultury
Polski : jego straty i ochrona
prawna", t. 1 i 2, Kraków 2001 :
[recenzja]

Ochrona Zabytków 55/1 (216), 104-107

2002

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

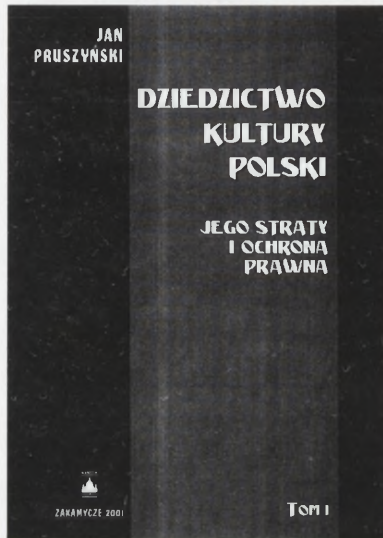
Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Jan Pruszyński, *Dziedzictwo kultury Polski. Jego straty i ochrona prawna*, t. I i II, Kantor Wydawniczy Zakamycze — Oddział Polskich Wydawnictw Profesjonalnych sp. z o.o., Kraków 2001, ss. 481 (t. I), 685 (t. II), streszczenie w jęz. niemieckim i rosyjskim

Recenzowana, dwutomowa monografia, napisana przez uznany autorytet w dziedzinie prawnej problematyki ochrony dóbr kultury, prof. zw. dr. hab. Jana Piotra Pruszyńskiego, jest dziełem wybitnym, o charakterze wręcz pomnikowym i ponadczasowym. Praca została przygotowana z olbrzymim zaangażowaniem emocjonalnym, wszechstronną wiedzą interdyscyplinarną, sumiennością i naukową wnikliwością. Dzieło zawiera umiejętnie połączone wątki rozważań prawnika, a zarazem historyka i historyka sztuki. Dodać jeszcze należy, że Autor doskonale wykorzystuje swe wyjątkowe umiejętności poliglotyczne oraz doświadczenie praktyczne zarówno krajowe, jak i zagraniczne w zakresie racjonalnego i empirycznego ujmowania problemów ochrony zabytków.

Recenzowana książka, traktująca wielopłaszczyznowo o problematyce polskich dóbr kultury, strat w ich zasobie i ich ochronie, została przygotowana przy zastosowaniu nowej, autorskiej i twórczej konwencji interdyscyplinarnego ujęcia prezentowanej w monografii problematyki. Jest ona „W zamysle autorskim (...) przeznaczona zarówno dla prawników zainteresowanych problematyką dziedzictwa kulturalnego i ochrony zabytków, jak dla adeptów konserwatorstwa i muzealnictwa” (t. I, s. 27).

Każdy z tomów monografii składa się z dwóch części, podzielonych na rozbudowane rozdziały. Cz. I pt. *Wprowadzenie do ochrony dziedzictwa kultury* obejmuje

dwa rozdziały. I: *Teoria ochrony składników dziedzictwa kultury i jej terminologia* zawiera 19 podrozdziałów.

W pierwszym z nich (*Prolegomena ochrony zabytków. Edukacja zawodowa i popularyzacja wiedzy*), w kontekście, mającego również wymiar prawny konfliktu pomiędzy „przeszłością z teraźniejszością”, Autor staje na stanowisku, iż „Zarówno przesadny rygoryzm, jak i nadmierny liberalizm źle służą ochronie materialnych składników dziedzictwa kultury” (t. I, s. 35).

W kolejnych podrozdziałach Autor prezentuje:

a) problematykę aksjologicznego znaczenia podstawowych pojęć ochrony zabytków;

b) analizę terminu „dziedzictwo kulturalne” zderzając je z „prawem do dziedzictwa” i formułując tezę, że „Prawo do konkretnego

dziedzictwa narodowego, religijnego, stanowego lub indywidualnego mają ci, którzy poczuwają się do związków z nim, rozumieją potrzebę jego kultywowania i opieki. Zdecydowanie należy odmówić go tym, którzy nie tylko w żadnym stopniu nie przyczynili się do jego stworzenia, ale niszczyli je i deformowali z przyczyn politycznych albo ideologicznych. Prawo to nie równa się własności materialnych składników dziedzictwa” (t. I, s. 47);

c) wielopłaszczyznową i interdyscyplinarną charakterystykę pojęć „dziedzictwo duchowe i umysłowe”, „dziedzictwo europejskie i narodowe, wspólne i cudze. Spuścizna”;

d) treść pojęcia „kultura” i jej odniesienia do dziedzictwa;

e) genezę pojęcia „dobro kultury” i jej odniesienia — także na tle uwarunkowań historycznych — do ochrony zabytków (stąd teza Autora, iż „Nie można żadną miarą do dóbr kultury zaliczyć więzień i obozów zagłady budowanych przez zaborców i okupantów (...)”, które „zasługują na miano zła kultury!” (t. I, s. 71 i n.);

f) znaczenie tradycji kulturalnej, która „jest najważniejszym czynnikiem sprawczym dziedzictwa kulturalnego” (t. I, s. 72);

g) pojęcia: „zabytek”: „Najogólniej biorąc zabytek to świadectwo przeszłości i działalności ludzkiej, identyfikujące społeczeństwo historycznie, kulturalnie, a często, choć nie zawsze, również politycznie” (t. I, s. 74), „dzieło sztuki”, „dokument”, „pamiątka”, „pomnik”, „zabytek nieru-

chomy”, „zabytek ruchomy”, „ze-
spół zabytkowy. Otoczenie i uk-
ład przestrzenny”, „strefa ochron-
na”, „krajobraz kulturalny”, „za-
bytki niematerialne”, takie jak np.
nazwy historyczne ulic, ale rów-
nież (a nawet przede wszystkim
„imponderabilia”, czyli cnoty, jak
np. sprawiedliwość, patriotyzm
i odwaga (t. I, s. 89).

Następnie Autor poddaje roz-
ważaniom zagadnienia: ewaluacji
zabytków i dzieł sztuki, ich war-
tości: historycznej, artystycznej,
naukowej, emocjonalnej, sakral-
nej i patriotycznej, zderzając je
z „jednym z trudniejszych do roz-
strzygnięcia problemów”, którym
jest wartość materialna zabytku
(t. I, s. 113), a także z wartością
użytkową zabytku. W tym osta-
tnim zagadnieniu Autor wyróżnia
i poddaje analizie „użytkowanie
pierwotne, wtórne, właściwe
i niewłaściwe”.

Rozdział I Części I kończą roz-
ważania na temat: a) wartości ma-
terialnej, archiwalnej i bibliotecz-
nej; b) oceny wartości jako pod-
stawy działań ochronnych, klasy-
fikacja i jej przesłanki; c) przesła-
nek odróżniających „ochronę” od
„opieki” nad zabytkami; d) konser-
watorstwa, będącego jedną
z dyscyplin nauki; e) konserwacji
i etyki konserwatorskiej.

Rozdział II Części I obejmuje
rozważania o *Charakterze prawa
i jego odniesieniach do ochrony
zabytków*. W sposób przystępny
Autor przedstawia rudymენტarną
wiedzę dotyczącą: a) podstaw dzia-
łania systemu prawa („*Prawo, je-
go cel, założenia i zasady*”); b)
ochrony prawnej zabytków i jej ge-
nezy; c) polityki kulturalnej i konser-
watorskiej; d) podstaw praw-
nych uznania obiektu za zabytek;
e) rejestracji i inwentaryzacji; f)
miejsca ochrony dziedzictwa kul-
turalnego w systemie prawa we-
wnętrznego; g) charakteru praw-
nego oceny wartościującej dzieła
sztuki i zabytki; h) własności
i proveniencji dzieł sztuki i za-
bytków oraz regulacji między-
narodowych ochrony dziedzictwa
kulturalnego.

W części II omówiona została
problematyka *Strat dziedzictwa*

*kulturalnego Polski wskutek za-
borów i okupacji*. W rozdziale I
(*Geneza i przesłanki ochrony za-
bytków w Polsce*) scharakteryzo-
wane zostały — szczególnie na tle
uwarunkowań historycznych Pol-
ski — i nasycone bogactwem fak-
tograficznym następujące zag-
adnienia: 1. *Bogactwo kultural-
ne i artystyczne dawnej Polski*; 2.
*Źródła wiedzy o zabytkach prze-
szłości*; 3. *Pierwsze szkody w za-
sobie zabytkowym*; 4. *Mecenat
kulturalny. Początki muzealnictwa
publicznego*; 5. *Rozbiory ziem
polskich i powstania narodowe*;
6–8. *Zabór rosyjski. Rusyfikacja
ziem zabranych. Niszczenie, wy-
wóz i konfiskaty dzieł sztuki i pa-
miątek narodowych. Polska dzia-
łalność ochronna i muzealnictwo*;
9–11. *Zabór pruski. Zacieranie śla-
dów słowiańskich i polskich. Stra-
ty kultury polskiej. Organizacja
ochrony zabytków*; 12–14. *Zabór
austriacki. Historyczna niekonse-
kwencja. Straty kultury polskiej.
Doktryna i praktyka opieki nad
zabytkami. Organizacja muzealn-
ictwa. Zakład Narodowy im. Os-
solińskich*; 15. *Ochrona polskiego
dziedzictwa kulturalnego na emi-
gracji i zesłaniu*.

Lektura tego rozdziału ukazuje
swoisty, nakreślony ręką Historii
bilans zysków i strat w dziedzict-
wie kulturalnym Polski, który zmu-
sza do refleksji, przeraża skalą strat,
a jednocześnie przekonuje, że pu-
kająca do drzwi Unii Europejskiej
Rzeczpospolita Polska to nie tyl-
ko pochylony petent, ale przede
wszystkim państwo kulturą rów-
ne wszystkim członkom rodziny
europejskiej.

Rozdział II części II obejmuje
charakterystykę ochrony zabytków
okresu, który w periodyzacji dzie-
jów Polski określany jest mianem
„Okresu II Rzeczypospolitej” (*Opie-
ka nad zabytkami II Rzeczypospo-
litej*). Autor zaprezentował tutaj,
znów z niezwyłym bogactwem fak-
tograficznym: a) okoliczności od-
rodzenia się państwa polskiego
i przedstawił bilans strat kultury
polskiej, podnosząc, że „*Nasza
wiedza o stratach w kulturze ni-
gdy nie będzie pełna*” (t. I, s. 312),
b) dzieje stowarzyszeń — towa-

zystw opieki nad zabytkami i ich
członków; c) starania rewindyka-
cyjne dotyczące dzieł sztuki za-
grabionych przez zaborców.

W tym rozdziale Autor poddał
także analizie ówczesne, stopnio-
wo ewoluujące prawodawstwo
ochrony dziedzictwa kulturalne-
go, w tym przede wszystkim De-
kret Rady Regencyjnej Królestwa
Polskiego z 1918 r. o opiece nad
zabytkami, stanowiący pierwsze
polskie prawo ochrony zabytków,
a następnie także rozporządzenie
Prezydenta RP z 6 III 1928 r.
o opiece nad zabytkami oraz pra-
wo muzealne.

Na tle prawodawstwa obowią-
zującego w II RP Autor omówił
organizację ochrony zabytków, sta-
tus prawny urzędów konserwa-
torskich i konserwatorów zabyt-
ków, służbę archiwalną, organi-
zację muzeów i bibliotek oraz ich
zasoby, akcję inwentaryzacji i do-
kumentowania zabytków nierucho-
mych, szczególnie charakter regu-
lacji ochronnych dla zabytków sak-
ralnych, a także zagadnienie wy-
wozu dzieł sztuki. Podjęte wów-
czas próby naprawy szkód wyrzą-
dzonych w latach niewoli i woj-
ny, konserwacja i odbudowa za-
bytków architektury, przybliżone
w recenzowanej monografii, zo-
stały przerwane w 1939 r. agresją
na Polskę Niemiec, a następnie
ZSRR. Zanim do niej doszło, Pol-
ska podjęła, opisane w recenzo-
wanej monografii działania mają-
ce na celu zabezpieczenie zabyt-
ków na wypadek konfliktu zbroj-
nego. Autor zakończył rozdział
wyważoną refleksją dotyczącą sy-
stemu ochrony zabytków w Pol-
sce przedwojennej. Ocena ta nie
zawiera w sobie akcentu entuzja-
stycznego, pozbawiona jest jed-
nak także sceptycyzmu i niepo-
hąmowanej krytyki, a wręcz prze-
ciwnie, z wypowiedzi Autora daje
się odczuć szacunek, może i pod-
ziw dla ówczesnych dokonań.
„*Analiza problematyki ochrony
zabytków w Odrodzonej Polsce
w ciągu dwu dziesięcioleci, bez
uwzględnienia uwarunkowań po-
litycznych i gospodarczych, pro-
wadziłaby do błędnych wnio-
sków, że w istocie dla jej organiza-*

cji niewiele uczyniono. Polska była jednak państwem biednym, a krótki okres niepodległości nie pozwolił zrealizować wszystkich zamierzeń” (t. I, s. 410).

W rozdziale III tej części monografii Autor zaprezentował sytuację zabytków w Polsce w latach wojny i okupacji 1939–1945, charakteryzując szczegółowo i wnikliwie: 1. *Stosunek III Rzeszy i ZSRR do kultury i jej dziedzictwa*; 2. *Prawo i organizację niemieckiej administracji kultury na okupowanych ziemiach polskich*; 3. *Szkody w zasobie zabytkowym spowodowane przez Niemców*; 4. *Działalność państwa podziemnego w ochronie zabytków. Okupację niemiecką*; 5. *Dziedzictwo kulturalne ziem wschodnich*; 6. *Szkody w zasobie zabytkowym Kresów pod okupacją sowiecką i niemiecką*; 7. *Polską działalność w ochronie zabytków pod okupacją sowiecką i niemiecką*; 8. *Szkody spowodowane przez ZSRR w zasobie zabytkowym ziem przysądzonych Polsce*.

Autor przedstawił w tej części nie tylko trudną do wyobrażenia skalę strat w dziedzictwie kulturalnym Polski, ale i heroiczny wysiłek Polaków w ratowaniu przedmiotów dziedzictwa narodowego, skazanych na zniszczenie czy rabunek przez okupantów.

Tom II monografii zawiera rozważania dotyczące okresu powojennego. Część III, zatytułowana *Polska Ludowa wobec dziedzictwa przeszłości*, składa się z czterech rozdziałów. Rozdział I (*Założenia ustrojowe i ich wpływ na sytuację zabytków*) obejmuje podrozdziały: 1. *Wprowadzenie nowego ustroju politycznego*; 2. *Indoktrynacja polityczna i jej wpływ na kształtowanie ochrony zabytków*; 3. *Reforma rolna i jej skutki dla dziedzictwa kultury polskiej*; 4. *Własność dzieł sztuki i zabytków na Ziemiach Zachodnich i Północnych Polski*; 5. *Rewindykacje. Ziemie Zachodnie i Północne*; 6. *Rewindykacje. Strefy okupacyjne Niemiec*; 7. *Rewindykacje. Byłe Ziemie Wschodnie Rzeczypospolitej*; 8. *Restytucja skarbów kultury z Kanady. Polo-*

nika szwedzkie; 9. *Kultura na emigracji. Stracone dziedzictwo*.

Rozdział II (*Organizacja zarządzania kulturą i jej dobrami w PRL*) zawiera: 1. *Model zarządzania kulturą*; 2. *Naczelnny organ kultury i sztuki*; 3. *Naczelna Dyrekcja Muzeów i Ochrony Zabytków*; 4. *Organy doradcze Ministra Kultury i Sztuki*; 5. *Zarząd Muzeów i Ochrony Zabytków. Generalny Konserwator Zabytków*; 6. *Badania naukowe i dokumentacja zabytków*; 7. *Organizacja i zadania terenowych służb ochrony zabytków*; 8. *Spółeczna opieka nad zabytkami*; 9. *Organizacja prac konserwatorskich*; 10. *Muzealnictwo w organizacji administracji kulturą*; 11. *Organizacja obrotu handlowego dziełami sztuki*; 12. *Próby organizacji kolekcjonerstwa prywatnego*; 13. *Ochrona zabytków przed zagrożeniami*.

W rozdziale III (*Zasób zabytkowy, jego wykorzystanie, użytkowanie i konserwacja*) zawarte zostały: 1. *Wprowadzenie. Zabytkowy zasób nieruchomy*; 2. *Odbudowa i rozbiórka zabytków*; 3. *Wykorzystanie zabytków dla celów gospodarczych*; 4. *Regulacje nakazowo-zachęcające. Uchwały rządu 102, 418 i 179*; 5. *Składnice muzealne i ich eksploatacja*; 6. *Gospodarka zasobami muzealnymi*.

W rozdziale IV (*Prawna ochrona zabytków. Zasady i realizacja*) Autor omawia następujące zagadnienia: 1. *Przesłanki polityczne ochrony zabytków*; 2. *Konfiskata księgozbiorów i dzieł sztuki*; 3. *Wywóz dzieł sztuki i zabytków w świetle dekretu z 1 marca 1946 r.*; 4. *Przyczyny braku regulacji ustawowej. Projekt ustawy konserwatorskiej z 1957 r.*; 5. *Założenia i przedmiot ustawy z 15 lutego 1962 r.*; 6. *Klasyfikacja zasobów*; 7. *Rejestracja zasobu zabytkowego*; 8. *Prawo o muzeach w ustawie z 15 lutego 1962 r.*; 9. *Wywóz dóbr kultury w świetle ustawy z 1962 r.*; 10. *Założenia i podstawy ochrony zabytków w prawie karnym*; 11. *Dyskusje nad nowym prawem*.

W części III monografii Autor dokonał kompleksowej charakte-

rystyki epoki PRL i jej skutków w dziedzinie ochrony zabytków, przywołując szereg faktów i dokumentów dotychczas nie prezentowanych w literaturze tematu. W nowym, odmiennym od dotychczasowego ujęciu zaprezentował także szereg postaci, które — mówiąc najogólniej — wywarły fatalny wpływ na politykę dotyczącą zabytków w Polsce.

Część IV monografii to problemy dziedzictwa narodowego i zabytków wynikające z transformacji ustrojowej. W rozdziale I (*Własność składników dziedzictwa. Reprywatyzacja. Rewindykacje i odszkodowania*) rozważania Autora oscylują wokół takich zagadnień jak: 1. *Przemiany ustrojowe i ich odniesienia do dziedzictwa kultury*; 2. *Własność dzieł sztuki oraz zabytków w świetle prawa. Konkurencja praw własności i „interesu publicznego”*; 3. *Problemy „reprzywatyzacji”, przywatyzacji i uwłaszczenia zabytków*; 4. *„Własność muzeów”*; 5. *Prawo do dzieł sztuki i zabytków z mienia ponemieckiego oraz mienia „podworskiego”*; 6. *Własność i przynależność dzieł sztuki sakralnej. Dylematy restytucji*; 7. *Historyczne prawa do szczególnie ważnych składników dziedzictwa za granicą*; 8. *Problemy likwidacji skutków II wojny i okupacji niemieckiej. Odszkodowania. Pruska Biblioteka Państwowa*; 9. *Własność dzieł sztuki i zabytków zawłaszczonych przez ZSRR. Prawo do odszkodowań*; 10. *Prawo do dziedzictwa i prawa własności zbiorów publicznych dawnych Ziem Wschodnich RP*.

Przedmiotem rozważań w rozdziale II (*Organizacja ochrony zabytków*) są zagadnienia, które z uwagi na zmieniające się prawodawstwo, uległy w obszarze prawa pozytywnego znaczącym zmianom: 1. *Dziedzictwo kultury, zabytki, muzea. Zakres zarządu*; 2. *Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego (obecnie: Ministerstwo Kultury)*; 3. *Pełnomocnik Rządu do spraw Polskiego Dziedzictwa Kulturalnego za Granicą (obecnie zniesiony)*; 4. *Służba Ochrony Zabytków. Ge-*

neralny Konserwator Zabytków (poddana w 2002 r. istotnej reorganizacji); 5. *Spoleczna Opieka nad Zabytkami*; 6. *Organizacja muzealnictwa*; 7. *Status darowizn dzieł sztuki*; 8. „Środowisko konserwatorskie”. *Izby Konserwatorskie*; 9. *Organizacja rzeczoznawstwa. Ocena wartościująca i wycena dzieł sztuki oraz zabytków*; 10. *Organizacja ochrony na wypadek zagrożeń naturalnych i konfliktów wojennych*.

III i zarazem ostatni rozdział tej części (*Prawna ochrona zabytków i kierunki jej transformacji*) obejmuje: 1. *Zagadnienia ustrojowe ochrony zabytków*; 2. *Zabytki, dobra kultury i dziedzictwo kulturalne w projektach regulacji prawnych*; 3. *Finansowanie ochrony i opieki nad zabytkami*; 4. *Zabytki nieruchome w procesie planowania przestrzennego*; 5. *Ograniczenia prawne użytkowa-*

nia dzieł sztuki i zabytków; 6. *Ograniczenia obrotu zabytkami jako forma ich ochrony*; 7. *Regulacja wywozu dzieł sztuki i zabytków za granicę*; 8. *Próby ochrony składników dziedzictwa innych niż zabytki. Pomniki historii. Język*; 9. *Aspekty odpowiedzialności karnej*; 10. *Obsługa prawna ochrony zabytków. Zastępstwo prawne*; 11. *Polityka i świadomość historyczna i kulturalna w programach oświaty i doszkalania*. W tym rozdziale znalazły się także autorskie sugestie dotyczące kierunków optymalizacji polskiego ustawodawstwa ochrony zabytków.

Recenzowana monografia, która niewątpliwie spotka się z zainteresowaniem nie tylko naukowców, konserwatorów i urzędników, ale w ogóle wszystkich, którzy interesują się omawianą problematyką zawiera rów-

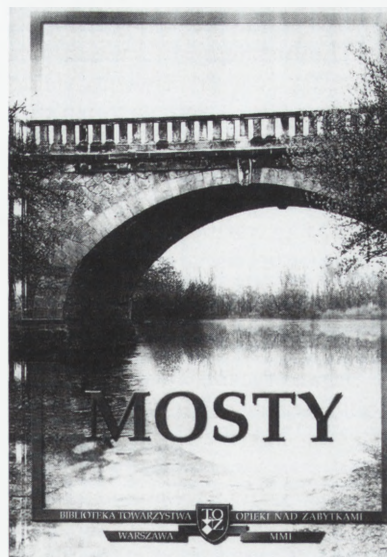
nież *Zakończenie*, w którym Autor z wielkim niepokojem spogląda na nasze dziedzictwo kulturalne w dobie zachodzących przemian. „*Nie może nie budzić obaw, że z przedpola «obozu socjalistycznego» stajemy się peryferiami kulturalnymi Europy Zachodniej. Paradygmat kultury narodowej zastępowany jest coraz częściej wizją globalizacji i standaryzacji kultury. Nie należy jednak zapominać, że wspólnota europejska ma charakter polityczny i gospodarczy, i nikt nie namawia ani nie zmusza do recepcji wzorców zagranicznych ani do sprzedaży własnej kultury na wolnym rynku, na którym sztuka, zdolności i wiedza miałyby być takim samym jak inne towarem, a tradycja zbędnym obciążeniem*” (t. II, s. 621).

Piotr Dobosz

Katedra Prawa Administracyjnego UJ, Kraków

Mosty. Dzieła sztuki i inżynierii, zabytki. Materiały sesji naukowej, Warszawa 25–26 maja 2000 r., red. B. Wierzbicka, Warszawa 2001

Książka jest kolejną publikacją z cyklu *Materiały sesji naukowej...* i zawiera zbiór 14 referatów wygłoszonych podczas dwudniowej konferencji 25–26 V 2000 r., zorganizowanej przez Towarzystwo Opieki nad Zabytkami. Interesujący i niebanalny temat powinien sam w sobie być wystarczającym argumentem do zapoznania się z książką, w dodatku — nabiera aktualności w obliczu trudności komunikacyjnych, które stały się przysłowiowym węzłem gordyjskim w skali kraju, nie mówiąc o stolicy, gdzie wiele emocji budzi wznoszenie kolejnych przepraw przez Wisłę. Jednak ten problem należy do kompetencji decydentów, a debata, której owocem jest prezentowana książka, miała na celu dowiedzieć, że most można i należy postrzegać szerzej aniżeli w kategorii technicznego urządzenia,

zresztą z godnie z wymownym podtytułem: *Dzieła sztuki i inżynierii, zabytki*. Myślę, że tę publikację bez zastrzeżeń można polecić

czytelnikowi, uznając za słuszną pozytywną ocenę wypowiedzianą przez Tadeusza Rudkowskiego we wstępie.

Układ materiałów w książce — analogiczny do przyjętego na sesji — systematyzuje poruszane zagadnienia. Wprowadzają w tematykę dwa referaty: historyczny — Krzysztofa Dumały i analityczny — Kwiryny Handke.

Cztery kolejne referaty szczegółowo przybliżają problematykę mostów warszawskich, omówioną chronologicznie poczynając od najstarszych przepraw (Teresa Zarębska), następnie z okresu zaborów (Małgorzata Osiecka) po współczesne (Bożena Wierzbicka), oraz w oparciu o źródła literackie (Stanisław Ciepłowski).

Nie zabrakło tekstów dotyczących wybranych zagadnień związanych z mostami innych regio-